

ELS PRECEDENTS DELS CATALUNYA. FOLKLORE I

per Llorenç Prats i Canals

20 (244/Volum 2/abril 1982

ciència 15)

L'interès per determinats aspectes de la cultura popular es remunta a Catalunya a dates molt reculades, però de fet no és fins ben entrat el segle XIX que aquest interès s'organitza entorn d'una disciplina que constitueix la cultura popular en objecte d'estudi. Aquesta disciplina es desenvolupa a tot Europa arran de la inclinació per la ruralia i les tradicions vernàcules que desvetlla el romanticisme i és batejada el 1846 per William J. Thoms (Ambrose Merton) amb el nom de Folk-lore, un neologisme que va assolir una acceptació general.

Llorenç Prats i Canals (Sant Feliu de Llobregat, 1950) és antropòleg cultural format a la Universitat de Barcelona. S'ha dedicat principalment a l'estudi de la cultura popular i n'ha publicat diversos treballs. En aquest sentit és coautor, juntament amb Dolores Llopart i Joan Prat d'un llibre titulat *La cultura popular a Catalunya* d'aparició pròxima. És membre del Seminari de Cultura Popular de l'Institut Català d'Antropologia i professor d'Antropologia Cultural a l'Institut Catòlic d'Estudis Socials de Barcelona.

L'INTERÈS PER LA LITERATURA POPULAR. ELS LITERATS DE LA RENAIXENÇA

A Catalunya l'interès per la cultura popular com a objecte d'estudi es va iniciar amb la peculiar adaptació de determinats corrents del romanticisme europeu que coneixem amb el nom de Renaixença. La Renaixença va representar a Catalunya un ampli moviment de recuperació de la consciència ètnica i dels símbols d'identitat, protagonitzat en un principi en el pla cultural per determinades élites intel·lectuals. Aquestes élites es van adonar ràpidament del paper fonamental que en el ressorgi-

ment de la consciència de catalanitat jugava la recuperació de la llengua vernàcula per a usos cultes. És en aquest sentit que, desaparegut el català de la vida pública d'ençà el decret de Nova Planta i menyspreat per la intel·lectualitat autòctona, els literats renaixentistes van cercar en la literatura popular que mantenia viva la tradició oral el testimoni d'una antiga literatura catalana culta, símbol i manifestació de la perduda grandesa de la pàtria. Així és com van néixer els primers reculls de literatura popular a Catalunya a càrrec de literats renaixentistes, poetes floralistes en la seva immensa majoria vinculats a la restauració dels jocs florals (1859) i el posterior desenvolupament dels certàmens. Perquè, com afirmava Marian Aguiló: "Un llibre de cançons catalanes, dictades per gent que no sap de lletra, era el millor memorial de greuges que un poble entoçonit per sentiment i necessitat a conservar sa llengua materna pogués presentar als fills que la reneuen i a aquells que ens l'han bandejada de nostres escoles" (Marian AGUILÓ. *Romancer popular de la terra catalana. Cançons feudals, cavalleresques*. Barcelona, Verdaguèr, 1893 p. 14).

Els primers autors de la Renaixença que es van interessar per la literatura popular van ser Marian Aguiló i Manuel Milà i Fontanals. L'obra d'aquest darrer "Observaciones sobre la poesía popular con muestras de romances catalanes inéditos", publicada el 1853 i escrita encara en castellà, és considerada pels folkloristes i estudiosos posteriors com a pedra de toc del folklore a Catalunya. Bastant

posteriorment, el 1882, Milà va publicar la seva obra més divulgada: "Romancerillo catalán. Canciones tradicionales", que és en bona part una reedició molt ampliada de la primera. Aguiló per la seva banda, tot i haver iniciat les seves recerques pràcticament en les mateixes dates que Milà, només va publicar —segons sembla a causa del seu desmesurat afany de perfeccionament— una sola obra sobre literatura popular i encara molt tardanament. Es tracta del "Romancer Popular de la terra catalana. Cançons feudals, cavalleresques" (1893), que només conté una petita part del material aplegat al llarg de tota la seva vida.

L'interès d'una personalitat tan influent com Milà per la literatura popular va ser acollit, però, amb fredor en els ambients acadèmics, fredor que pressagiava les distants relacions que tothora havia de mantenir el món acadèmic amb el folklore al llarg del desenvolupament de la disciplina. Amb tot, la nova afecció va arrelar fonament entre els literats renaixentistes que des dels anys seixanta fins a final de segle van produir un bon nombre de reculls de literatura popular. Van destacar en aquesta tasca el grup familiar dels Maspons format per Francesc de S. Maspons i Labrós, la seva germana Pilar (M.ª de Bell-Lloch) i el seu cunyat Francesc P. Briz, destacat catalanista i un dels introductors del romanticisme a Catalunya. Els Maspons es van plantejar conjuntament l'empresa de recopilar la literatura popular catalana en les seves diverses manifestacions: cançons, rondalles, llegendes, refranys, fórmules que

ESTUDIS ETNOLÒGICS A ETNOGRAFIA (1853-1959)

acompanyen els jocs infantils i endevinalles. Pau Bertran i Bros, Terenci Thos i Codina i el mateix Jacint Verdaguer, entre altres, van treballar també en aquesta línia.

Tot aquest grup de literats renaixentistes no poden ser qualificats encara estrictament de folkloristes. Són de fet literats compromesos amb l'ideal catalanista de la Renaixença que, per falta d'una literatura catalana culta, recullen la literatura popular com si es tractés de les runes d'una antiga i gloriosa tradició literària que ha davallat des dels "seus orígens palaucens" fins al món rural on ara es conserva empobrida i embrutida. El poble és vist per ells com un portador inconscient d'aquest tresor d'essències pàtries, cap altre aspecte de la seva vida no els interessa, només la recuperació d'aquestes romanalles abans no es perdin definitivament. Els materials que van recuperar de la tradició popular són també tractats en consonància des d'una perspectiva estrictament literària i en cap cas etnogràfica. Els reculls són retocats i arrodonits, es rebutgen cançons perquè no són "gaire morals" o per "poca-soltes i lletges", es tracta de reconstruir els originals en base als conceptes i expressions "més bells i elevats" de cada variant, etc. Com a molt s'intenta establir les influències culturals que han conformat les nostres rondalles (Maspons i Labrós), delimitar àrees de difusió i mostrar com un caràcter nacional català idealitzat ha "ennoblit" aquells temes que han arribat a la nostra terra. No és la literatura l'única disciplina, durant la Renaixença, que s'interessa per aspectes concrets de la cultura popular —ja que no de la societat rural que la sustenta—. Passa gairebé el mateix amb altres branques de la cultura culta. Els historiadors renaixentistes troben en les tradicions, llegendes i romanços populars els herois de les gestes necessàries per a la reinvençió dels nostres mites històrics i per a la reconstrucció, també en part mítica, d'un esplendorós passat. La música, també, a partir de la formació dels primers cors de Clavé, però sobretot amb la constitució de l'Orfeó Català el 1891 i

posteriorment amb l'aparició del seu organ d'expressió, la "Revista musical catalana" (1904), es llança a la recuperació de tonades i cançons populars en les quals es pretén veure el reflex d'una ànima catalana uniforme i idealitzada. Pel seu cantó els juristes, quan es plantegen la problemàtica del dret català, es troben en una situació semblant i han d'abeurar en les fonts del dret consuetudinari, el qual els porta a realitzar interessants recerques en aquest camp que es comencen a publicar sobretot a partir de la fundació de la "Revista Jurídica de Catalunya", el 1895, i que en alguns casos tenen un notable interès etnogràfic. No és d'estranyar que, perdudes durant més de dos segles les institucions "cultes" i "oficials," els intel·lectuals compromesos en el ressorgiment de Catalunya hagin de recercar en el terreny popular i consuetudinari les referències i els símbols que necessita la reconstrucció de l'ideal ètnic, és a dir patri.

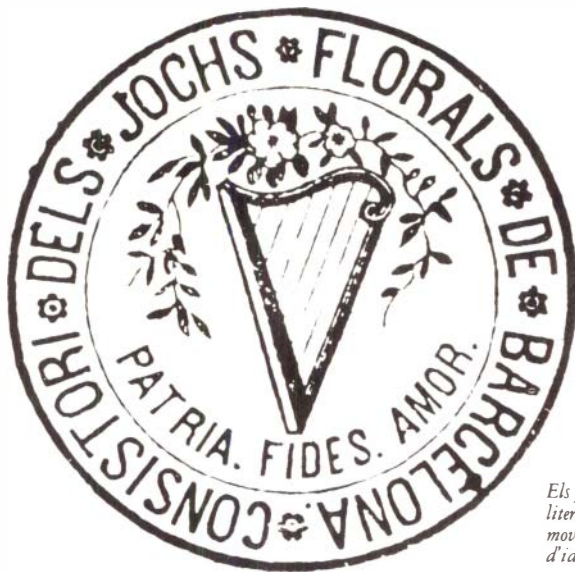
EL FOLKLORE INSTITUCIONALITZAT. LES ASSOCIACIONS EXCURSIONISTES

Però els ideals de la Renaixença que en un principi havien restat pràcticament reduïts a cenacles literaris bàsicament relacionats amb els jocs florals i amb algunes publicacions periòdiques com "La Renaixença", "Calendari Català", "Lo Gay Saber",... es van escampar arreu del país i van abastar amplis estaments de la societat catalana amb la institucionalització de l'excursionisme. Deixant de banda un curiós precedent —la Societat X— amb el qual no podem entretenir-nos, les dues primeres associacions excursionistes de Catalunya "L'Associació Catalanista d'excursions científiques" i "L'Associació d'excursions catalana" van ser fundades respectivament el 1876 i el 1878, la segona com a escissió de la pri-

mera (escissió protagonitzada precisament pel nucli fundador d'aquella). Posteriorment, les dues associacions es van refundre i van formar el 1891 el "Centre Excursionista de Catalunya".

Amb l'excursionisme els ideals de la Renaixença, que ja havien calat fonament en la societat catalana, surten al carrer. La base sociològica de l'excursionisme és molt diferent de la de la literatura jocfloral i la seva actuació molt més pragmàtica. Davant dels "planys de desconsort" i de les "enyorances de perdudes grandeses" que protagonitzen els primers moments de la Renaixença, l'excursionisme passa a l'acció i comença a recórrer el país a la recerca de la pàtria allà on encara la troba viva. La visió que té l'excursionisme de la cultura catalana en general i de la cultura popular en particular és una visió de "patrimoni". Enlloc de plorar la pèrdua de les antigues riqueses, l'excursionisme s'ocupa de conèixer i salvar les riqueses que encara es conserven. Inventariar, conservar, restaurar són les tasques a què l'excursionisme s'aboca febrilment, des del camp de les ciències naturals fins al de l'arqueologia, passant pel folklore.

El folklore, el saber del poble, terme que ara és emprat per primera vegada a Catalunya, ja no està format només per la vessant literària de la cultura popular. El folklore excursionista, almenys sobre el paper, s'interessa per tota manifestació del que el poble fa, diu i pensa, sobretot si aquesta manifestació, ja sigui un costum, una creença o un proverbi, té un aire de "supervivència" i corre un risc evident de perdre's. El folklore excursionista es llança en el decurs de les seves sortides a "recuperar" la part més exòtica de la cultura popular, entesa com una part del patrimoni cultural de Catalunya. Quan "recupera" selectivament els elements culturals que li interessin, extrets del context que els dona sentit, l'excursionisme manté sobre el paper la separació entre el poble i la seva cultura, però dona un pas important respecte als literats-folkloristes ampliant notablement l'abast temàtic del folklore. Encara que

Els poetes floralistes, iniciadors dels primers reculls de literatura popular, van ser capdavanters d'un ampli moviment de recuperació de la consciència ètnica i dels símbols d'identitat de la catalanitat.

després es privilegiïn determinats reculls, res del que fa el poble és en principi aliè als excursionistes. La inspiració catalanista evidentment es manté, però els interessos sectorials han estat substituïts per un esperit arxiver museístic.

Des dels primers moments l'excursionisme inclou el folklore entre les seves activitats i així ben aviat apareixen en els butlletins i anuaris de les primeres associacions reculls, en un principi molt influïts encara per l'orientació dels literats-floralistes i després ja més independents. La influència entre els folkloristes-literats i folkloristes-excursionistes és en aquests primers anys evident i recíproca, com es pot advertir sense anar més lluny en els pròlegs de les darreres obres de Milà i Aguiló o en la participació de literats tan destacats com Maspons i Labrós, Bosch de la Trinxeria, G. Vidal i Valenciano, entre altres, no només en les obres folkloriques de l'excursionisme sinó en llocs destacats de l'evolució institucional de l'excursionisme en general.

El principal reflex de l'activitat dels primers folkloristes-excursionistes va ser la constitució en el si de l'"Associació d'Excursions Catalana" del grup anomenat "Folklore català" que entre 1884 i 1900 —ja va continuar les seves activitats en el si del "Centre Excursionista de Catalunya"— va editar una "Biblioteca popular folklorica," que va arribar a publicar un total de 8 volums. A part altres títols de Maspons i Labrós, Joan de Porcioles, Cortils i Vieta i Oleguer Miró, destaquen en aquesta col·lecció els tres volums que hi publicà el folklorista reusenc Cels Gomis i el volum col·lectiu "Miscelània folklorica", una obra molt interessant per tal com representa un compendi del folklore excursionista del moment. La "Miscelània folklorica" (1887) conté set articles signats per diversos membres del grup, en els quals ja es fa present la nova orientació temàtica imposada per l'excursionisme, els materials considerats com a literatura popular hi són escassament presents i en tot cas sotmesos a un tractament menys literari, més etnogràfic i en canvi s'hi concedeix

una major importància a aspectes del costumari i de les creences populars. D'altra banda la "Miscelània folklorica" recull les respostes "només quatre i encara una d'un membre del grup) a un rudimentari qüestionari que el "Folklore Català" remeté l'any anterior als delegats de L'Associació a comarques i a "d'altres persones que va creure més indicades" per tal de recaptar informació sobre quatre aspectes vagament definits: toponímia, costumari, literatura popular i jocs infantils. Malgrat la vaguetat del qüestionari i la pobresa dels resultats representa el primer intent de dur a terme una recerca etnogràfica sistemàtica a Catalunya mitjançant una xarxa d'informants i institucionalment escomesa.

Cels Gomis, d'altra banda, va introduir un nou enfocament en el folklore d'aquell temps. A través de les tres obres que va publicar a la biblioteca popular folklorica "Lo llamp y'ls temporals" (1884), "Metereologia y Agricultura populars" (1888) i "Botànica popular" (1891), a les quals caldria afegir com a mínim la "Zoologia popular catalana" (1910) i "La lluna segons lo poble" (1912), va encetar una branca d'aproximació a la cultura popular fins aleshores inèdita; es tracta del que ara en diríem etnociència o coneixement popular del medi. Gomis era enginyer i va participar en l'extensió del ferrocarril (el qual li va facilitar el contacte amb treballadors de diverses contrades que va utilitzar com a informants). La seva visió és, doncs, la d'un home de ciència que tracta les informacions que recull amb la precisió i minuciositat d'un naturalista... Aquesta orientació es fa palesa d'una banda en l'opció temàtica de les seves obres, però també en el tractament dels materials que ordena morfològicament en petites monografies, en el rigor de la transcripció i documentació de les dades —molt notable per a la seva època— i en la manca de certs prejudicis morals (principalment referents al món de les creences no homologades per l'església) corrents entre els folkloristes d'aquell temps.

Una altra conseqüència important per al

conreu del folklore que va derivar de l'evolució de l'excursionisme va ser la fundació de centres excursionistes comarcals, que van començar a proliferar a principi del segle XX. A part altres nuclis com els de Manresa, Lleida o Vic que es van destacar especialment en el conreu del folklore, mereix un esment especial el nucli excursionista de Ripoll les activitats del qual es van desenvolupar ja a partir de les primeres dècades d'aquest segle. Destaquen en aquest grup l'obra personal de Tomàs Ragner i Salvador Vilarrasa. El primer en tant que fundador del "Museu-Arxiu folkloric de Sant Pere de Ripoll", primer museu etnogràfic de Catalunya, que encara avui dia constitueix el màxim exponent de museu etnogràfic català de què disposem. El museu folkloric de Ripoll com que s'estén a explicar formes de vida i a considerar contextos tecnocòlegs significatius per a la comarca (ramaderia, farga i indústries derivades), aspectes que serien usualment desestimats pel folklore, sobrepassa els límits de la disciplina i esdevé una iniciativa ja pròpiament etnogràfica. El mateix caldria dir de les obres de Salvador Vilarrasa "La vida a pagès" (1925) i "La vida dels pastors" (1935) malgrat el procediment paraliterari en què s'emparen. D'altres materials molt interessants en aquest sentit van aparèixer especialment a la revista ripollesa "Scriptòrium" (1923-35).

Els centres excursionistes, tant els de Barcelona com els comarcals, van representar, des de la seva fundació fins a la guerra civil, els eixos institucionals més constants del folklore català i, malgrat la presència en diversos moments de grans iniciatives que aglutinen al seu entorn durant uns anys el gruix de la tasca folklorica, les seves publicacions i butlletins van ser el fogar en què es va mantenir viu el caliu de l'interès per la cultura popular.

El primer excursionisme es desenvolupa en un moment de transició entre la Renaixença i el Noucentisme i contribueix a fornir aquest nou pensament i les institucions i iniciatives que el representen, els

Pescadors d'Arenys de Mar

L'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya (1915) va bastir un veritable projecte d'etnografia de la societat pre-industrial catalana.

homes, eines i materials que necessita. El Noucentisme és la ideologia que predomina en la societat catalana a partir de la primera dècada del segle XX. El paradigma del Noucentisme és la ciència i les seves coordenades el rigor, la mesura, l'ordre, la normalització. Es pretén fer de la cultura catalana una cultura consistent, homologable a les altres cultures europees, moderna i urbana. Amb el noucentisme s'inaugura un període constituent per a la cultura catalana caracteritzat per la seva voluntat d'institucionalització i universalització i que es prolonga, amb alts i baixos (dictadura de Primo de Rivera), fins al final de la guerra civil. Durant tot aquest període el conreu del folklore a Catalunya viu marginat per les institucions hegemòniques, especialment per les institucions acadèmiques, que només en una ocasió protagonitzen un intent d'aproximació. El folklore apareix als ulls de la intel·lectualitat noucentista tocat per l'apassionament de la Renaixença —que s'intenta deixar enrera—, mancat de rigor i de mètode, poc científic, i excessivament pròxim a una cultura rural i tradicional —que certament idealitza— i que ara es pretén —si no ignorar— sí almenys relegar a un segon terme. Així doncs, no té res d'estrany que a les principals institucions culturals noucentistes, com l'Institut d'Estudis Catalans, el folklore no hi jugui com a tal cap paper, si bé algunes seccions com la de filologia recullen materials procedents de la cultura popular amb finalitats pròpies i fins i tot arriben a comptar amb la col·laboració de folkloristes com Joan Amades.

ROSSEND SERRA I PAGÈS. LA NORMALITZACIÓ DEL FOLKLORE

Hi ha, però, a principi de segle una gran figura en el folklore català que pretén sotmetre'l a la normalització i regularització que els temps demanen, es tracta de

Rosend Serra i Pagès. Serra i Pagès, home de molt diverses dedicacions, va començar a interessar-se pel folklore a principi de segle i es va lliurar amb especial intensitat a aquesta tasca des d'aleshores fins a la seva mort, esdevinguda el 1929. Entre 1901 i 1917 es va fer càrrec d'un curs de folklore a l'Escola d'Institutrius i altres ensenyaments per a la dona, on ja s'ocupava d'altres matèries. Els seus ensenyaments es van estendre també a d'altres centres, especialment al Club Muntanyenc de Catalunya des del 1914 fins a la seva mort. Paral·lelament a aquesta activitat docent, que va completar amb un gran nombre de conferències, Serra va continuar fomentant l'interès pel folklore entre l'excursionisme. Va editar dues col·leccions folklòriques de poca durada, va presidir i va col·laborar amb diversos projectes folklòrics així com innumbrables certàmens i concursos. Es pot dir que durant els seus trenta anys de dedicació al folklore, cap activitat no es va poder desenvolupar a Catalunya en aquest camp sense comptar amb l'autoritat de Rosend Serra i Pagès.

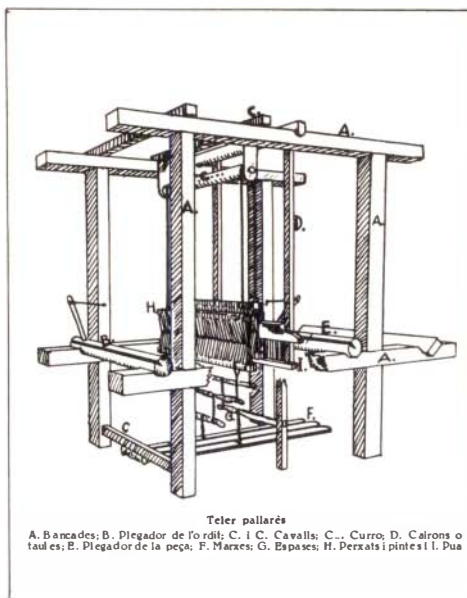
La seva obra com a recercador és, però, menor i molt especialment referida al seu tema de preferència: el mite del Comte Arnau. Les seves publicacions són minses i contrasten amb l'extraordinària activitat que va desenrotllar en altres camps. Destaquen entre elles un llibre homenatge que li oferiren l'any 1926 les seves deixebles de l'Escola d'Institutrius sota el títol "Alguns escrits del professor Serra i Pagès", que comprèn, a més dels de folklore, escrits de geografia i economia i una àmplia semblança biobibliogràfica escrita per Sara Llorens, pel que fa als escrits del folklore, com a mínim, són reedicions de treball ja publicats anteriorment.

Serra i Pagès va ser abans que res un erudit. El seu coneixement del desenvolupament dels estudis folklòrics tant a dintre com a fora del nostre país fou molt notable. La seva biblioteca va arribar a ser la millor sobre el folklore d'arreu de l'estat a la seva època. A més va arribar a reunir un arxiu molt important, confegit en part a partir de mate-

rials aportats per les seves deixebles i una interessant col·lecció de cultura material. La gran importància de Serra i Pagès en el desenvolupament dels estudis folklòrics i etnogràfics a Catalunya està, però, en la seva docència i en la tasca de sistematització dels treballs anteriorment produïts en aquest camp a què aquesta docència el va obligar. Curs darrera curs Serra anava no només interessant en el folklore tot un estol de recercadors, sinó donant cos, organitzant una matèria que fins aleshores a Catalunya no havia tingut una imatge global d'ella mateixa. Les estructuracions proposades per Serra no són excessivament sòlides i reflecteixen la seva trajectòria vital a mig camí entre la Renaixença i el Noucentisme.

EL FOLKLORE I L'ETNOGRAFIA EN EL MÓN ACADÈMIC. L'ARXIU D'ETNOGRAFIA I FOLKLORE DE CATALUNYA

Amb Serra i Pagès culmina el procés de formació de la disciplina, perquè una disciplina que es pot ensenyar, transmetre, és ja una disciplina constituïda com a tal. Però amb Serra comencen també els intents de dotar el folklore d'una dignitat i d'un marc teòric i metodològic de què mancava totalment. Aquest intent va ser empès seriosament i explícitament per L'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya fundat per Tomàs Carreras i Artau i Josep M. Batista i Roca, l'any 1915, en el marc de la càtedra d'ètica de la Universitat de Barcelona, que ocupava el primer. Els mateixos impulsors de l'Arxiu entenien explícitament aquesta iniciativa com l'inici d'un "segon període" en el conreu del folklore a Catalunya, un període en què per oposició al primer,

Teler pallerés
A. Bancades; B. Plegador de fòrdit; C. I C. Cavalls; C.; Curro; D. Calrons o taulas; E. Plegador de la peça; F. Marxes; G. Espases; H. Perxals pintes i I. Dua

En l'obra de Ramon Vidant i Simorra (1903-1956) ja no trobem les recopilacions típiques del folklore, sinó descripcions de processos de treball, de variants tecnològiques que pertanyen de ple al camp de l'etnografia (Elaboració del cànem i de la llana al Pallars. Barcelona, Ed. Altafulla, 1979, Obra Oberta, 2.

que qualifiquen de "sentimental", el folklore esdevé "objecte adequat de ciència". La finalitat última de les tasques de l'Arxiu era l'estudi de la psicologia col·lectiva del poble català, el "caràcter català" al qual tant han al·ludit els folkloristes al llarg de la història de la disciplina, finalitat per a la qual estructuraven la recerca en tres àrees:

- a) àrea d'investigació (que comprenia la recerca pròpiament dita arreu de les "terres de llengua catalana")
- b) àrea de comparació hispànica
- c) àrea de comparació general.

No són estranyes a aquest plantejament les concepcions nacionalistes radicals de Josep M. Batista i Roca que, com és sabut, propugnava la independència de Catalunya respecte a l'Estat espanyol i la federació amb la resta de països del l'"arc mediterrani". L'enfocament de l'Arxiu tendia a fonamentar científicament el caràcter diferencial de Catalunya. Per assolir aquests objectius es pretenia estudiar el "caràcter català" allà on apareixia més incontaminat i espontani, és a dir entre les capes rurals analfabetes. Així l'Arxiu va bastir un veritable projecte d'etnografia de la societat pre-industrial catalana, per dur a terme el qual s'havia de refiar d'aquells que ja estaven treballant —si bé amb una altra orientació— el mateix objecte, és a dir els folkloristes. L'Arxiu va demanar l'ajut dels folkloristes els quals convertí en "col·laboradors" i "corresponsals" i els va oferir per primera vegada no només la possibilitat d'entroncar la seva tasca amb una institució acadèmica, sinó també un marc teòric i metodològic basat en l'orientació psicoetnogràfica.

L'Arxiu va esmerçar els seus millors esforços a ensinistrar els folkloristes (més o menys avesats) en una recerca etnogràfica rigorosa i sistemàtica. Les seves publicacions reflex d'aquesta preocupació són, especialment, el "Manual per a recerques d'etnografia a Catalunya" (1922), redactat per J.M. Batista i Roca amb la col·laboració de T. Carreras i Artau i de l'etnòleg i naturalista basc —col·laborador de l'Arxiu—, Telesforo de Aranzadi.

Els dos volums apareguts de la publicació de l'Arxiu ("Estudis i Materials" també van prestar atenció especial als aspectes tècnics i metodològics, molt especialment els qüestionaris.

La vida de l'Arxiu va anar estrictament lligada a la tasca personal de Josep M. Batista i Roca, que va arribar a anar a Oxford a estudiar etnologia amb Thomson i Marett i va importar per primera vegada a Catalunya les principals teories i corrents de l'antropologia cultural d'aquella època, com queda palès en els resums de les conferències que va pronunciar a l'Arxiu. Per això quan, arran de la dictadura de Primo de Rivera, Batista es va separar de l'etnologia i va cercar camins més pragmàtics per expressar els seus ideals nacionalistes, l'activitat de l'Arxiu va decaure definitivament. Integrat a partir del 1922 en la nou nata Associació Catalana d'Antropologia, Etnologia i Prehistòria la seva activitat en el si de l'associació va ser a partir del 1923 pràcticament inexistent i quan l'associació va desaparèixer el 1926 ja no se'n va tornar a parlar més.

Durant els seus anys d'existència l'Arxiu va aconseguir arrebregar un bon nombre de materials i va sotraguejar fortament l'ambient folklorístic que de sobte va veure elevada la consideració de la seva tasca que ara era entesa com una activitat científica, però va restar obviament molt lluny, no ja dels seus objectius, sinó de qualsevol possibilitat d'elaboració de les dades. Els folkloristes altrament van veure l'Arxiu com un marc institucional més en què abocar els seus reculls, però no per això van modificar els seus procediments. A la pràctica van continuar aportant-hi reculls de cançons, llegendes, creences, etc., com havien fet sempre. Els qüestionaris, les observacions del "Manual per a recerques" els van resultar difícils de seguir i així quan l'Arxiu va desaparèixer els folkloristes van continuar ocupant-se dels mateixos temes de sempre i donant-los el mateix tractament. En certa manera havien passat per l'Arxiu sense contaminar-se. La breu aventura acadèmica del folklore a Cata-

lunya tot just deixà el rastre d'una major autoestima i exigència en les obres dels folkloristes posteriors.

ELS PROJECTES IMPULSATS PER PATXOT. L'OBRA DEL CANÇONER POPULAR DE CATALUNYA

Durant els darrers anys d'activitat de l'Arxiu va sorgir precisament una de les iniciatives més ambicioses del folklore a Catalunya, plantejada des d'unes coordenades ben diferents i en canvi interessada en el mateix objectiu: el "caràcter català", essencial, immutable, que romanía amagat en el fons de la cultura popular, en aquest cas de les cançons i que aquí s'anomenava "ànima catalana". Es tracta de l'"Obra del Cançoner Popular de Catalunya". Aquesta obra, d'abundosos mitjans econòmics, va ser engegada per Rafael Patxot i Jubert, amb els diners, que ell administrava, de la Fundació Concepció Rabell i Cibils. L'"Obra del Cançoner" que va ser encarregada per Patxot a l'Orfeo Català es proposava fer un inventari exhaustiu de les cançons populars catalanes, tant de les ja publicades en altres recopilacions com de les inèdites. Per recollir les cançons sobre el terreny es van organitzar a partir del 1922 diverses missions de recerca encarregades principalment a músics i poetes i eventualment a algun folklorista (Francesc Baldelló, Joan Amades...). Els participants d'aquestes missions, a més del material recollit, havien d'aportar una mena de diaris de camp, en part publicats per l'"Obra del Cançoner" entre 1926 i 1929, i que en ocasions contenen observacions de notable interès etnogràfic. El voluminós material recopilat per l'"Obra del Cançoner", expatriat per Patxot durant la guerra civil, rau actualment en parador desconegut.

ARXIU DE TRADICIONS POPULARS

L'Arxiu de Tradicions Populares (1928-1935), revista dedicada exclusivament a temes folklòrics, va assolir una gran acceptació entre folkloristes i afeccionats i va ser un veritable repte de l'activitat del folklore a Catalunya durant aquells anys.

(ciència 15

abril 1982 / Volum 2 / 249) 25

Patxot va impulsar a més dues altres iniciatives. "El llegendari popular català" (1925-1929), que li va ser requerit per Serra i Pagès i a qui va ser encarregat fins a la seva mort, que va tenir com a forma principal d'aplegament de llegendes la celebració de concursos anuals, econòmicament molt ben dotats, i d'altra banda la "Masia Catalana" que va ser encarregada per Patxot al Centre Excursionista de Catalunya i que no comprenia només els aspectes arquitectònics de la masia sinó tot un seguit d'aspectes del seu entorn socio-cultural. La "Masia Catalana" no va arribar a treure cap publicació. Amb totes aquestes obres Patxot reconeixia la tasca realitzada per les diverses personalitats i institucions de significació principal a Catalunya en el conreu del folklore. Amb l'"Obra del Cançoner" es recollia la tasca originada en els primers literats i continuada en un altre sentit pels músics folkloristes vinculats als orfeons (primer), i també als esbarts a partir de principi de segle, representats per l'Orfeó Català i per Felip Pedrell, pioner en l'estudi de la música popular i mestre de musicòlegs, que va ser nomenat president del consell consultiu que es va establir per tal de supervisar la tasca. Formaven part d'aquest consell consultiu, a més, Tomàs Carreras i Artau en representació de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore, Agustí Duran i Sanpere pel Centre Excursionista de Catalunya i Jaume Massó i Torrents per l'Institut d'Estudis Catalans. Els estudis de literatura popular, procedents també de la Renaixença, van ser reflectits en el "Llegendari" encarregat al patriarca indiscutit del folklore a Catalunya d'aquells moments, Rossend Serra i Pagès. El projecte de la "Masia Catalana" venia finalment a reconèixer la tasca de l'excursionisme en general i en particular del Centre Excursionista de Catalunya i era especialment adequada a les seves característiques. El que surt més malparat d'aquesta situació és el projecte etnogràfic de l'Arxiu d'Etnografia i Folklore. Els inventaris impulsats per Patxot manquen d'una perspectiva teòrica, es justifiquen en ells matei-

xos i en certa manera representen una tendència a retornar a la situació anterior als esforços de sistematització i orientació metodològica protagonitzats per l'Arxiu. L'elaboració d'aquests materials resta, com una nebulosa en el futur, vagament al·ludida però mai escomesa.

LA PRESENCIA PÚBLICA DEL FOLKLORE I L'ETNOGRAFIA ENTRE 1900 i 1936

Al marge d'aquestes polèmiques, el folklore a Catalunya va continuar desenvolupant des de principis de segle una intensa activitat. Aureli Capmany publica el seu Cançoner (1901-1913) i treballa intensament en la difusió del folklore musical a través dels esbarts dansaires. Sebastià Farnés publica el seu "Assaig de Paremiologia catalana comparada" (1913). Serra i Boldú, folklorista urgellès que anys a venir fundarà una publicació folklòrica de notable acceptació, dona a la impremta obres sobre el seu tema de preferència —el folklore religiós— com "Culte popular a la Mare de Déu" (1903), "Llibre popular del Rosari" (1917), "Llibre d'or del Rosari a Catalunya" (1925) i d'altres d'interès més general com el conegut "Calendari folklòric d'Urgell" (1915). Amades comença a publicar el 1917. Les publicacions periòdiques de Barcelona i comarques, i d'una manera especial els butlletins dels centres excursionistes estan en el bo de la seva producció.

L'any 1928 i fins al 1935 Valeri Serra i Boldú funda l'"Arxiu de Tradicions Populares", una revista dedicada exclusivament al folklore, que assoleix una gran acceptació entre folkloristes i afeccionats i de la qual s'arriben a publicar set fascicles (un per any). L'"Arxiu de Tradicions Populares" és com un termòmetre de l'activitat del folklore a Catalunya durant

aquells anys, tant pel que fa a la densitat de col·laboracions (més de 100 col·laboradors entre els set números) com a la diversitat dels treballs, que van des de descripcions etnogràfiques acceptables o reflexions erudites fins a la simple transcripció de dades nues, és a dir, indocumentades. En aquestes dates Capmany comença a publicar la seva obra sobre "la dansa a Catalunya" (1935), Amades publica la "Biblioteca de Tradicions populars" (42 volums entre 1935 i 1939) i Violant escriu els seus primers articles. Sara Llorens, deixeble de Serra i Pagès, publica un acurat "Cançoner de Pineda" (1931). El món acadèmic continua ignorant completament l'etnografia com es desprèn dels continguts dels programes de la Universitat Autònoma de Barcelona fundada el 1933. Com a màxim arriba a produir obres tan excèntriques com el "Folklore y costumbres de España", dirigida per Carreras Candi, (1931-1933) en què, al marge de considerar globalment sota ítems temàtics molt generals una zona tan diversa culturalment com Espanya, es pretén suplir a més les insuficiències teòriques i metodològiques del folklore pel sol procediment d'encarregar l'obra a autors de "reconegut prestigi" que, pel que fa a Catalunya, són Aureli Capmany i Valeri Serra i Boldú. Els resultats són molt desiguals i il·lustren diàfanament l'absoluta distanciació entre el món acadèmic i el folklore.

DE LA POSTGUERRA FINS ALS ANYS SEIXANTA. JOAN AMADES I RAMON VIOLANT

Amb la desfeta que s'esdevé per a Catalunya com a conseqüència del resultat de la guerra civil, tota aquesta activitat resta esborrada de soca-rel i tota possibilitat de represa anul·lada en un primer moment a

L'obra de Joan Amades (1890-1959), amb el seu centenar llarg d'obres publicades esdevé una obra insuperable, veritable sostre i límit del folklore entès com a recopilació. Il·lustracions extretes del llibre de Joan Amades: El llibre segons el poble (Barcelona, Ed. Diafóra, 1981).

26 (250/Volum 2/ abril 1982

causa del desert institucional i humà en què el nou règim ha deixat convertida la cultura catalana de postguerra, desert en el qual intenta a més implantar les seves pròpies institucions, transmissores d'ideologies i sistemes simbòlics contraris al sentiment d'etnicitat —de catalanitat— que sempre havia sustentat el folklore a Catalunya.

Les iniciatives d'abans de la guerra en el camp del folklore ja no compten per a res en aquests moments. De tota manera, el folklore és una de les activitats més aviat tolerades pel règim i així els folkloristes supervivents poden continuar aviat la seva tasca que, pel sol fet de fer referència a un context cultural (la cultura rural) marginal però autòcton i de ser —a partir de mitjan anys quaranta— escrit en català, adquireix un caràcter simbòlic per a la catalanitat resistent. Els protagonistes d'aquesta darrera etapa del folklore a Catalunya són tres grans folkloristes de característiques ben diferents: Aureli Capmany (ja vell quan acaba la guerra), que tot just acabarà de publicar alguna de les seves principals obres com el "Calendari de llegendes, costums i festes tradicionals catalanes" (1951) abans de morir el 1954, i principalment Joan Amades (1890-1959) i Ramon Violant i Simorra (1903-1956).

Amades i Violant, tot i coincidir —fins i tot físicament— en llargs períodes de llurs respectives vides, encarnen dos camins divergents en els quals es resolen les dues tendències que s'han anat manifestant al llarg de la història del folklore a Catalunya: la continuïtat de la disciplina sobre els mateixos pressupostos en què havia quedat fixada pràcticament des del primer folklore excursionista i Serra i Pagès, i, d'altra banda, la transició cap a treballs de caràcter etnogràfic en què s'intenten recollir d'una manera més exhaustiva i sistemàtica formes de vida tradicionals tal com es donen en la vida real de la societat.

La culminació del folklore com a tal és una tasca reservada a Joan Amades. Joan Amades, mort el 1959, és cronològicament l'últim gran folklorista; els treballs

que s'han produït després de la seva mort són pàl·lids reflexos de la seva obra, però Amades és a més, podríem dir necessàriament, l'últim gran folklorista. En efecte, després de passar per l'"Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya" i de desaprofitar —per dir-ho així— l'ocasió que aquest li oferia en el sentit d'entroncar amb una tradició culta —acadèmica— que el permetés d'evolucionar i enriquir-se amb d'altres aportacions, el conreu del folklore a Catalunya ja no rep cap més contribució, teòrica ni metodològica d'importància, l'únic que li resta per fer és continuar indefinidament fent reculls cada cop més i més extensos, reculls que evidentment es justifiquen en ells mateixos. El folklore es consumeix en les seves pròpies limitacions i l'única evolució que li és possible —marginat del món acadèmic— és una evolució quantitativa. Aquest és el sentit en què avança l'obra d'Amades, que amb el seu centenar llarg d'obres publicades, algunes tan voluminoses com el "Costumari Català" (5 volums) (1950-56) o el "Folklore de Catalunya" (3 vols) (1950-69), esdevé una obra insuperable, veritable sostre i límit del folklore entès com a recopilació. Ningú no es pot plantejar en aquest sentit de superar ja les recopilacions fetes per Joan Amades. La darrera justificació teòrica que addueix Amades —com els altres folkloristes— per als seus reculls es basa en la imatge del "graó". Autodidactes, s'adonen ells mateixos de les seves pròpies mancances per a llançar-se a recerques més acurades, a síntesis i elaboracions. En aquest sentit pensen que l'arrellega de "documents" —com l'anome-

nen— és una activitat objectiva que ofereix una base certa, sòlida, perquè investigadors posteriors més ben formats basin en elles les seves especulacions. El drama dels folkloristes rau en el fet que no s'adonen que la manca d'una perspectiva teòrica i d'una metodologia conseqüent afecta la mateixa recopilació i que els inventaris fragmentaris, descontextualitzats, indocumentats i tendenciosos són materials a partir dels quals és molt difícil i enganyós d'intentar reconstruir la globalitat o segments significatius d'unes formes de vida. Volent salvar el patrimoni documental, el que salven més que res els folkloristes són conjunts de símbols susceptibles de promoure adhesions ètniques emotives, però més difícilment de ser utilitzats sense una prèvia verificació i contextualització com a base per estudiar la cultura tradicional catalana d'aquests dos darrers segles.

L'excepció del que diem la representa Ramon Violant i Simorra, pallares emigrat a Barcelona on es va aficionar als temes folklòrics. Cal considerar Violant en justícia el primer etnògraf català i a més un excel·lent etnògraf. Són diverses les circumstàncies que influeixen en aquesta orientació de Violant, diferent respecte a la dels folkloristes de l'època. D'una banda el fet de dedicar-se, en un principi exclusivament, a les seves comarques d'origen (el Pallars) que coneix tan bé, en oposició als folkloristes barcelonins que com ell mateix ve a dir "volent parlar de tot arreu a vegades no parlen d'enlloc". D'altra banda el seu interès per la cultura material, aspecte que havia estat quasi sistemàticament bande-

jat pels folkloristes, i que l'obliga en primer lloc a donar descripcions acurades, però també a considerar el context, perquè s'adona que no existeix cap possibilitat d'explicar uns objectes, unes eines, al marge del seu ús quotidià. Violant va ser també un autodidacte però va rebre en aquest sentit influències decisives d'autors com Caro Baroja, Wilhelm Grese i sobretot Fritz Krüger ("Die Hochpyrenäen") gran amic de l'autor i lingüista pertanyent a l'escola etnolingüística de Hamburg "Wörten und Sachen", que el va orientar definitivament cap a l'estudi de la cultura material. Així en l'obra de Violant ja no trobem les recopilacions típiques del folklore —o les trobem en molt petita mesura— sinó descripcions de processos de treball, de variants tecnocològiques que pertanyen de ple al camp de l'etnografia, si per etnografia entenem la descripció de comportaments culturalment significatius. Descripció-seqüència versus recopilació-dada i una atenció preferent al context són les característiques diferencials del treball de Violant que a poc a poc va confegint una veritable etnografia pallaresa en el seu nivell tecnològic. Sobre les acurades descripcions de Violant sí que és possible reconstruir les formes de vida pre-industrials a les comarques pallareses. Violant va arribar fins i tot a assajar la síntesi etnològica i la definició d'àrees culturals en obres com "El Pirineo español" (1949) i "Etnografia de Reus i la seva comarca" (1955-1959), però és sobretot en les acurades descripcions de les formes de subsistència tradicional al Pallars on la seva obra conserva avui dia una més absoluta vigència.

No es pot deixar d'esmentar tampoc la tasca de Violant com a museògraf i la vinculació de les campanyes de recerca que va dur a terme per encàrrec del museu amb els seus treballs d'etnografia pallaresa. Violant va ser nomenat, juntament amb Amades, conservador del Museo de industrias y artes populares creat al Poble Espanyol l'any 1940. En aquest museu Violant es va ocupar especialment de la cultura pirinenca, i va

crear, entre altres sales, la "casa pallaresa" on a partir d'objectes, maniquins i diorames s'intentava reproduir la vida casolana al Pallars en el seu propi entorn, tal com ho havien fet alguns museus etnogràfics europeus i que poc o molt ja havia avançat el Museu folklòric de Ripoll.

Violant i Simorra, tot i el valor evident de la seva tasca i la favorable acollida que aquesta va merèixer per la part més inquieta de la intel·lectualitat catalana —sovint en un exili forçós—, no va tenir tampoc accés a les enquistades institucions acadèmiques del seu temps que el rebutjaven en tant que etnògraf i en tant que autodidacte. Mort Violant el 1956 la seva obra no va tenir continuïtat; fins i fot el Museu pel que tant havia treballat es va anar malmetent fins arribar al deplorable estat d'abandonament en què es troba avui dia.

Després de la mort de Violant i Amades s'obre un llarg parèntesi en els estudis folklòrics i etnogràfics a Catalunya, omplert només per la presència d'alguns epígons com Joan Lluís. Aquest parèntesi es comença a tancar l'any 1968 amb el retorn a Barcelona de Claudi Esteva, antropòleg català format a l'exili mexicà, que incorpora a la Universitat de Barcelona una nova disciplina, l'antropologia cultural, que inclou entre el seu objecte d'estudi els materials i comportaments de què s'havien ocupat el folklore i l'etnografia a Catalunya durant el seu segle llarg d'existència.

Durant els primers anys l'antropologia cultural es desenvolupa a Barcelona força independentment de la tradició folklòrica-etnogràfica que l'havia precedit, interessada sobretot a consolidar l'adquisició d'un repertori teòric i metodològic de procedència bàsicament anglosaxona i a garantir una estructura professional per al desenvolupament de la disciplina. Més endavant, quan se centra l'interès d'alguns antropòlegs catalans de les primeres fornades en l'estudi del propi país, sorgeix la consciència de la necessitat i la inquietud per conèixer tota aquesta àmplia i contradictòria tradició culta que

durant un segle —i encara fins als nostres dies— s'ha anat ocupant, quasi sempre al marge de les institucions acadèmiques, de l'estudi de la cultura popular.

Amb aquesta línia de treball, que tot just s'enceta actualment i que segurament ens ha de retornar materials i informacions, avui dia oblidats o mal coneguts, el món acadèmic repara mínimament un error històric que havia condemnat el folklore i l'etnografia catalans a l'esterilitat i a una mena d'exili interior.

(Llorenç Prats)

Materials de lectura

- Milà i Fontanals, Manuel 1980 (1882) *Romancer català*. Barcelona. Edicions. 62 i la Caixa.
- Arabia, R. i altres 1981 (1887) *Miscel·l·lana Folklòrica*. Barcelona. José J. de Olañeta, editor.
- *Serra i Pagès, Rosend 1926 *Alguns escrits del professor Serra i Pagès*. Barcelona, Miquel Rius.
- *Batista i Roca, J.M. i alt. 1922 *Manuale per a recerques d'Etnografia a Catalunya*. Barcelona. Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya.
- Serra i Boldú, Valeri (ed.) 1980 (1928-35) *Arxiu de Tradicions Populares* (7 fasc.) Barcelona. José J. de Olañeta, editor.
- Capmany, Aureli 1980 (1903-13) *Cançoner popular*. Barcelona. Ketres.
- Amades, Joan 1950-60 *Folklore de Catalunya* (3 vols) Barcelona. Selecta.
- Violant i Simorra, Ramon 1979-81 *Obra oberta*. (Vols. I-IV) Barcelona. Altafulla.
- Prats, Ll. Llopart, D i Prat, J. 1982 *La cultura popular a Catalunya. Estudiosos i institucions (1853-1981)* Barcelona. Serveis de Cultura Popular.

Les obres assenyalades amb un asterisc (*) no han estat reeditades i són difícils de trobar si no és a les biblioteques.